

кандидат соціологічних наук, асистент, доцент кафедри соціальної роботи факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ В МЕРЕЖЕВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

В статті аналізується соціальна мережа як ресурс розвитку волонтерства. Поява вільного часу у структурі зайнятості, спонукала людей долучатися до соціально активної діяльності. Початком волонтерства було добровільне та не професійне залучення до благодійної діяльності. Інституціалізація будь-якої професійної діяльності починалася у подібний спосіб.

Розвиток та інституціалізація соціальних явищ починається з особистої зацікавленості. Популярність мереж є відповіддю на масштабні процеси глобалізації у світі. Суспільство повертається до більш природних форм організації життя – громада, спільнота, мережа. Як наслідок, відбувається послаблення державної влади та її формальної складової. Соціальні мережі можна протиставляти до соціальної структури як емоційне та раціональне; неформальне та формальне; природне та штучне; індивідуальність та знеособлення.

Швидкий розвиток засобів масової комунікації спричинив перехід від жорсткої ієрархічної соціальної структури суспільства до горизонтального способу організації життя. Яскравим прикладом ілюстрації цього процесу є сучасні волонтерські організації, які функціонують як організовані мережі. Кожен індивід може бути включений у певну кількість соціальних мереж. Масовість волонтерського руху була можлива лише за рахунок внутрішнього потенціалу учасників, які були вже включені в мережі.

Ключові слова: волонтерський рух, соціальна мережа, мережеве суспільство, інституціалізація соціальних явищ.

Постановка проблеми. Політична ситуація в країні останнім часом суттєво змінила спосіб взаємодії у вирішенні соціально-гуманітарних питань. Найбільш серйозні трансформації відбулися у соціальній сфері. Велика кількість українців проявила свою громадянську позицію долучившись до волонтерської діяльності. Що спонукало людей активізуватися? Які вони мали мотиви? Які потреби задовольняли? Чому подібне явище стало таким масовим? Відповіді на ці питання, ніби й на поверхні, але вимагають детального наукового аналізу. Ситуація ускладнилася тим, що безпосередньо в момент активізації соціальної активності, ґрунтовних досліджень не було проведено. Зараз спостерігається певний спад у діяльності волонтерських організацій і більша частина вибірки є важко доступ-

ною. Пошук відповідей на поставлені питання, спонукав нас до проведення аналізу ситуації, що склалася з волонтерством в Україні.

Аналіз досліджень та публікацій з даної теми. Теоретичні основи волонтерства були закладені Т. Мором та А. Дюнаном. Серед вітчизняних вчених можна виокремити праці О.Главнік, О.Карпенко, Г.Крапівіної, Т.Лях, І.Пінчук. Пояснення потреб включення до волонтерства представлено в працях А. Маслоу. Всі представлені потреби, починаючи від фізіологічних, завершуючи потребами у самоповазі, високій оцінці власних досягнень, самовираженні, самоідентифікації, можуть бути задоволені волонтером. Аналізуючи ситуацію, яка склалася в Україні, головною потребою була сама волонтерська діяльність, спрямована на допомогу іншим. Це прагнення може ґрунтуватися на релігійних переконаннях, альтруїстичних прагненнях, відчутті власної відповідальності, бажанні морального задоволення, інколи пошук першого професійного досвіду. А.Омото та М.Снайдер запропонували теорію «альтруїзму-егоїзму», де групи розподіляються на дві. До першої належить почуття релігійного, морального задоволення та бажання допомагати іншим. До другої входять мотиви засновані на егоцентризмі, коли залучення до волонтерства відбувається з метою отримання вигоди або особистої користі. Таким прикладом може бути набуття умінь, навичок, досвіду, розширення професійних контактів і т.д. [2]. Реальний аналіз мотивів, свідчить про те, що різні групи мотивів можуть бути поєднані. Існуючі підходи дають відповідь на питання, що саме спонукає кожного учасника, але не дає пояснення масовості цього явища.

Мета нашого дослідження з'ясувати механізми інституціалізації волонтерського руху в Україні.

Виклад основного матеріалу. У ситуації соціальних змін, суттєво змінюються соціальні потреби. Яскравою ілюстрацією є волонтерський рух. Можна навіть сказати, що раніше вживали словосполучення «волонтерська діяльність», зараз «волонтерський рух». Це пояснюється тим, що він набув більше формальних та інституційних ознак.

Узагальнюючи класичні теоретичні підходи до визначення етапів інституціалізації, ми можемо виокремити п'ять основних. Передумовою виникнення соціального інституту є стійка соціальна потреба. Вона може бути задоволена тільки в процесі взаємодії. Виникнення певних суспільних потреб, які притаманні саме цьому інституту, і є першим необхідним етапом інституціалізації. На другому етапі інституціалізації відбувається виокремлення способу задоволення потреби та його фіксація у нормах і правилах поведінки. Конструювання звичних дій впливає на розподіл праці,

розподіл ролей, сприяє виникненню інновацій. Якщо соціальна ситуація повторюється, у нас формується звичка діяти певним чином. Інституалізація з'являється там, де існує типізація узвичаєних дій. Це і є третім етапом інституціалізації. Четвертим етапом є організаційне оформлення. Зовні соціальний інститут уявляється як сукупність осіб, установ, що наділені певними матеріальними засобами і виконують певні соціальні функції. Соціальний інститут вимагає постійного відтворення усталеного способу дії. Однак зі зміною соціальної ситуації домінуючі соціальні інститути починають втрачати свої позиції в суспільстві. Соціальна потреба, яку вони задовольняли, стає неактуальною, як наслідок змінюється система цінностей. Цей процес називають деінституціалізацією.

Розвиток інформаційних та комунікативних технологій, спричинив появу нового способу взаємодії, який заснований, не на задоволенні потреби. Ключовим у інституціалізації сучасних соціальних практик постає інтерес, зацікавленість, навколо них гуртується спільнота. Основною рисою сучасного способу життя є прагнення, бажання, а не відчуття нестачі. Загальне покращення матеріального рівня життя дозволило багатьом займатися тим, що цікаво. Поява категорії «вільного часу» свідчить про суттєві у зміни в способі життя.

Важливим моментом у розумінні сутності сучасного волонтерства є «вільний час». Професійною діяльністю не можливо займатися на волонтерських засадах. Волонтерство – інструмент соціального, культурного та екологічного розвитку. Це добровільна, непрофесійна соціальна робота, яка сприяє поліпшенню якості життя особистості. [3]. В якійсь мірі поява вільного часу, спровокувала появу «добровольців», які на не професійній основі надавали допомогу щодо соціального включення індивіда. Ще в минулому столітті К.Маркс підкреслював, що багатство суспільства визначається наявністю вільного часу. Суспільні рухи щодо скорочення робочого дня призвели до появи простору реалізації особистих інтересів. У час, що був вивільнений від робочого, можна було організувати дозвілля, можна було використати для додаткового заробітку, а можна було долучитися до благодійної, волонтерської роботи. Останнім часом кількість вільного часу збільшується, робочий день подекуди становить шість годин, а деякі європейські країни пропонують встановити чотириденний робочий тиждень. Така тенденція є ресурсом для масовості та розширення мережі волонтерських організацій. Поява вільного часу надала багатьом можливість задовольнити свої інтереси в сфері покращення та оздоровлення суспільного буття. Поява вільного часу є соціально-економічним підґрунтям розвитку волонтерства. Серед науковців існує дискусія щодо того, чи можна

долучатися до волонтерства на професійних засадах? Переважно волонтер займається, тим що безпосередньо не пов'язано з його професійною діяльністю. Існують деякі виключення, наприклад «лікарі без кордонів», первинна психологічна реабілітація воїнів АТО, постраждалих під час аварій та терористичних актів. Ключовим є розуміння поняття «винагорода». Винагорода — цінності, які отримує особа в обмін на послуги або роботу, які були виконані для інших. Волонтер не може працювати за зарплату, але він може отримувати різного роду не грошову винагороду (досвід, професійні контакти, матеріальні цінності т.д.). Займаючись професійною діяльністю, ми завжди отримуємо зарплату. Під час активних збройних конфліктів залучити лікарів на безоплатній основі просто не можливо. Багато хто не погоджується і за гроші. Коли вони отримують статус волонтера, долучаючись до миротворчої операції, для багатьох це є вирішальним у прийнятті рішення. Вони також отримують грошову винагороду за виконання своєї професійної діяльності, але такі ситуації є виключенням.

Якщо аналізувати становлення різних професійних практик, всі вони починалися з волонтерства. Спочатку була зацікавленість, захопленість тим чи іншим видом діяльності. Психолог намагався спочатку вирішити проблеми ближніх доброю порадою, не очікуючи відшкодування за затрати часу та зусиль. Практика надання психологічної допомоги набула інституційних ознак. Сучасний професійний психолог володіє величезним набором діагностичних методик в рамках різних теоретичних парадигм. Соціальна ситуація стільки разів повторювалася, що форми і методи надання допомоги увійшли в звичний спосіб життя. Коли люди опиняються в складних життєвих обставинах, вони вже звикли звертатися до професіоналів. Порада подружки чи колеги, яку вони можуть надати на добровільній основі, навряд чи вирішить проблему.

Професія соціального працівника прекрасно ілюструє цю ситуацію. Спочатку люди займалися благодійністю виключно за покликом серця і на волонтерських засадах. З часом така діяльність набула максимальних інституційних ознак і має організаційне оформлення у вигляді окремої професії. Велика кількість ВУЗів готує фахівців з соціальної роботи. Підготовка кадрів потрібна для підтримання набутих інституційних ознак. Соціальний працівник має надавати фахову професійну допомогу у роботі з клієнтами за відповідну заробітну плату, а не безкоштовно. Разом з тим, представники інших професій можуть долучитися до волонтерства у сфері соціальної роботи. Соціально-політичні зміни в суспільстві викликали появу абсолютно нових груп клієнтів, переселенці, демобілізовані воїни АТО, внутрішньо переміщені особи і т.д. Соціальні

працівники та психологи не мали відповідного професійного досвіду роботи з такою проблематикою. Багато хто з фахівців включився в сферу реабілітації та адаптації абсолютно на волонтерських засадах. Зараз ми спостерігаємо ситуацію, коли особиста ініціатива набула інституційних ознак. Вони оформились у організації, фонди, громадські об'єднання, або включилися до структури формальних організацій на рівні різних міністерств та відомств. Діяльність перейшла у сферу професійної з відповідною винагородою. Відбувалася типізація узвичаєних дій.

Індивідуальне включення індивіда до волонтерства можна пояснити існуючими підходами, але масовість цього явища, пояснюється мережевістю сучасного суспільства. Поняття «соціальна мережа», ми використовуємо у широкому сенсі, тобто об'єднання соціальних позицій. Це певне коло знайомих людей і соціальні зв'язки між ними. Вперше цей термін був запропонований у 1954 році Дж. А.Барнесом. Його прізвище не стало б таким відомим, якщо б не з'явилися Інтернет соціальні мережі. Соціальні мережі є досить гнучкими у порівнянні з «жорстким» каркасом соціальної структури суспільства. Мережі є досить розпорошеними у соціальному просторі, але враховуючи кількість зв'язків та взаємозв'язків всередині вони утворюють досить могутню силу. Разом з тим, незважаючи на величезні розміри, в більшості мереж існує порівняно коротким шлях між двома будь-якими вершинами. Соціальні мережі можна протиставляти до соціальної структури як емоційне та раціональне; неформальне та формальне; природне та штучне; індивідуальність та знеособлення.

Одним з перших, думку про мережу, як основу сучасного способу життя, висловив найбільш титулований соціолог сучасності М.Кастельс. Мережі стали базовими осередками сучасного суспільства. Сучасне «інформаційне» суспільство призвело до того, що домінуючі функції та процеси стають організованими за принципом мереж. Розвиток інформаційних технологій спричинив появу такого способу організації комунікації. Мережі є відкритими структурами, які можуть необмежено розширяться шляхом включення нових вузлів, якщо ті в свою чергу можуть комунікувати в рамках цієї мережі [3]. Мережа допускає інновацію без втрати власного балансу. Вона є децентралізованою щодо виконання та розподілення прийнятих рішень. Все що входить в мережу, корисне та потрібне для її функціонування. Якщо будь-який вузол мережі перестав виконувати корисну функцію, він зникає, а мережа швидко реорганізується.

Поява великої кількості мереж призводить до того, що втрачають свою вагу вертикальні зв'язки управління. Починають інтенсивно розвиватися горизонтальні соціальні зв'язки. Як наслідок, відбувається послаблення державної влади та її формальної складової.

Виникнення інтенсивних комунікаційних мереж призвело до змін у економічному житті. Більш гнучким стає виробництво, яке може швидко реагувати на попит та пропозицію, навіть, сам попит формується та управляється мережами. Відбуваються зміни в собі організації життя людей [1]. Це стосується форм зайнятості, повсякденного життя та сфери інтимних стосунків. Для багатьох місце проживання, стає робочим місцем. Робочий графік стає гнучким та різноманітним. В соціальній сфері, ми також знаходимо ілюстрацію теорії мережевого суспільства. Поява великої кількості волонтерських організацій була можлива лише за рахунок соціальних мереж.

Однак, не всі з ним погоджуються. Наприклад, Ван Дейк вважає, що основними одиницями до сих пір лишаються індивіди, групи та організації, хоча вони все більше і більше об'єднуються у спільноти. Інформація впливає на сутність сучасного суспільства, а мережі формують організаційні форми і інфраструктуру цього суспільства.

Найбільш вдалим варіантом пояснення розвитку волонтерства є концепція М. Грановеттера «сила слабких зв'язків». Сильні та слабкі соціальні зв'язки – це формальне розрізнення двох варіантів міжособистісних відносин за критерієм частоти та тривалості контактів [4]. До сильних зв'язків належать родичі, друзі. Слабкі зв'язки складають – сусіди, знайомі, знайомі знайомих, формальні контакти на роботі. Автор підходу доводить, що в середині соціальної мережі слабкі зв'язки мають більше значення, ніж сильні. Інформація швидше розповсюджується через слабкі зв'язки. Вони також необхідні для розширення взаємодії користувачів і для взаємодії з суспільством.

В результаті сильних зв'язків виникає лише локальна, замкнена система. Підтримка сильних зв'язків є досить важкою та затратною по часу. Такі зв'язки мають досить обмежений об'єм даних та ресурсів, вони інформаційно обтяжені, тому менш корисні один одному. Для багатьох звернутися з проханням до мало знайомої людини є набагато простіше, ніж до рідних та близьких. Спілкування з мало знайомими людьми ні до чого не зобов'язує, а в кінцевому випадку виявляється більш продуктивним. Допомогати комусь «чужому» через мало знайомих людей, набагато простіше, ніж просити «своїх». Прохання до «своїх» завжди мають збільшенні зобов'язання

потім. Концепція М. Грановеттера прекрасно пояснює феномен волонтерської активності в Україні. Включаючись до будь-якого виду активності, учасники навряд чи задають собі питання щодо самоактуалізації чи самовдосконалення. Бути волонтером - це не потреба, це справжній, живий, сутнісний життєвий інтерес.

Всі сучасні волонтерські організації є чітко організованими мережами. Вони досить гнучкі, динамічні, завжди готові до змін та інновацій. Якщо один з вузлів перестає бути потрібним, підсилення виникає в іншому місці. Спочатку вони були орієнтовані на допомогу на Майдані. З часом після військових дій волонтери налагодили діяльність щодо забезпечення амуніцією військових, згодом медична допомога пораненим, робота з рідними. Всі ці питання вони «вирішували», «доставали» через «свої контакти», тобто «слабкі зв'язки». Кожен конкретний раз під конкретний запит. Активізація «сили слабких зв'язків» стала поштовхом до формування волонтерського руху в Україні.

Висновки. Розуміння сутності процесів в соціальній сфері не можливе без аналізу наявної соціальної структури сучасного суспільства. Популярність мереж є відповіддю на масштабні процеси глобалізації у світі. Суспільство повертається до більш природних форм організації життя – громада, спільнота, мережа. В такий спосіб люди говорять, що вони хочуть бути почутими, збільшити вагу власної особистої думки, відчутти радість безпосереднього спілкування.

Включитися до волонтерського руху людей спонукало переважно відчуття справжності життя, швидкий результат від прийнятого рішення, відчуття власної вагомості та корисності. Задовольнити ці потреби можливо за рахунок соціальної мережі. Кожен з волонтерів використовував ті соціальні мережі, до яких він належав до початку включення у волонтерську діяльність. Соціальна мережа постала як ресурс популяризації та розвитку волонтерства. Спочатку була мережа, а потім на її основі додався соціальний контекст, допомога іншим.

Головним в інституціалізації волонтерських рухів була не потреба, а справжній актуальний інтерес, який зміг згуртувати людей в мережі. На сьогоднішній день, частина волонтерських спільнот перетворилася на формальні організації, інша припинила своє існування. Це свідчить про те, що для одних інтерес продовжує виконувати об'єднуючу функцію, а для інших це була тимчасова зацікавленість. Сучасне мережеве суспільство є більш гнучким та готовим до соціальних змін, які виникають у його структурі. Розвиток

волонтерського руху в Україні є ілюстрацією мережовості сучасного способу життя. Перспективними напрямками подальшого дослідження цього явища є пошук взаємозв'язку між внутрішніми мотивами залучення та соціальною ситуацією ззовні. Вплив психологічних механізмів на інституціалізацію сучасних професійних практик у сфері соціальної роботи.

Список використаних джерел

1. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура / пер. с англ. Под науч.ред. О.И.Шкаратана. - М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
2. Кудринская Л.А. Добровольческий труд: сущность, функционирование, специфика / Л.А.Кудринская // Социологические исследования. – 2006. - №5. – С.15-22.
3. http://iir-mp.narod.ru/books/inomezcev/page_1492.html
4. <http://www.rae.ru/forum2011/153/1796>

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Kastel's M. Informacionnaja jepoha: jekonomika, obshhestvo, kul'tura / per. s angl. Pod nauch.red. O.I.Shkaratana. - M.: GU VShJe, 2000. – 608 s.
2. Kudrinskaja L.A. Dobvol'cheskij trud: sushhnost', funkcionirovaanie, specifika / L.A.Kudrinskaja // Sociologicheskie issledovanija. – 2006. - №5. – S.15-22.
3. http://iir-mp.narod.ru/books/inomezcev/page_1492.html
4. <http://www.rae.ru/forum2011/153/1796>

Люта Л.П. Институциализация волонтерского движения в сетевом обществе

В статье анализируется социальная сеть как ресурс развития волонтерства. Появление свободного времени в структуре занятости, побудило людей участвовать в социально активной деятельности. Началом волонтерства было добровольное, но не профессиональное участие в благотворительной деятельности. Институциализация любой профессиональной деятельности начиналась подобным образом.

Быстрое развитие средств массовой коммуникации вызвало переход от жесткой иерархической социальной структуры общества к горизонтальному способу организации жизни. Ярким примером иллюстрации этого процесса являются современные волонтерские организации, которые функционируют как организованные сети. Каждый индивид может быть включен в определенное количество социальных сетей. Массовость волонтерского движения была возможна только за счет внутреннего потенциала участников, которые были уже включены в сети.

Ключевые слова: волонтерское движение, социальная сеть, сетевое общество, институциализация социальных явлений.

Lyuta Lesya. Institutionalization volunteer movement in network society

The article analyzes the social network as a resource for volunteerism. The emergence of free time encourages people to engage in social activity. Voluntary and unprofessional participation in the charity was the beginning of Volunteering. Institutionalization any professional activity began in a similar way.

The development and institutionalization of social phenomena starts with personal interest. Popularity networks are a response to large-scale globalization processes in the world. Society goes back to more natural forms of life - community, community network. As a result, there is a weakening of the government and its formal component. Social networks can be contrasted to the social structure as emotional and rational; informal and formal; natural and artificial; individuality and depersonalization.

The rapid development of the media caused a shift from a rigid hierarchical social structure to a horizontal way of life. A striking example of this process illustrations are modern voluntary organizations that operate as organized network. Each individual may be involved in a number of social networks. The mass volunteer movement was possible only due to the internal potential participants who were already included in the network.

Keywords: *volunteer movement, social network, network society, the institutionalization of social phenomena.*